

שער ה: סעודות

א. שלום עליכם

נהוג לומר בליל שבת לפני הקידוש הפיוט שלום עליכם, שחובר לפני כמאתים וחמשים שנה ע"י פייטן בלתי ידוע מחוגי המקובלים (סדורים).

הטעם: ע"ש שאמרו במסכת שבת (ק"ט): א"ר חסדא אמר מר עוקבא: כל המתפלל בערב שבת ואמר ויכולו, שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהן על ראשו ואומרים לו (ישעיה ר' ז) וסר עונך. תניא ר' יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע, וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת – מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא שבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו, ואם לאו – מלאך רע אומר יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו^ב (אוצר דר"מ עמ' 395).

ב. אשת חיל

קודם לקידוש ליל שבת נהוג לומר מזמור ל"א במשלי פסוקים י – לא שמסודרים לפי סדר אלף-בית, ותחילתו אשת חיל מי ימצא (סדורים).

הטעם: ע"ש שאמרו (ב"ר פ"א סי"ט) תני רשב"י אמרה שבת לפני

א וראה פרישה סי' רסב אות ב.

ב ואומרים כל חרוז שלש פעמים לשם חיזוק הדבר והענין, כמו בקידוש לבנה שאומרים ג"פ שלום עליכם מטעם זה, וכן נמצא במשנה במנחות (פ"י מ"ג) ששאל הקוצר את העומר ג"פ: מגל זה (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף כו). יעב"ץ (בסדרו ב"י עמ' קג) כתב שמנהגו לומר רק הבית הראשון של הפיוט, וראה שע"ת סי' רסב אות ב ומחצה"ש שם, ודרכי חיים ושלום סי' שפג הערה ד.

הקב"ה רבוש"ע לכולן יש בן זוג ולי אין בן זוג, א"ל הקב"ה כנסת ישראל היא בן זוגך (זיו המנהגים עמ' צו).
ועוד, יש במזמור זה דברי שבח לעקרת הבית שטרחה והכינה את כל הדרוש לשבת (הסידור והתפילה ח"ב עמ' 13).
ועוד, אשת חיל רמז לתורה, כי "חיל" בגימטריה מ"ח, כנגד מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם¹, והתורה ניתנה בשבת (עץ יוסף באוצר התפילות).

ג. נשיקת ידי האם

יש נוהגים שבליל שבת לפני הקידוש נושקים ידי האם (מג"א ריש סי' רעד, סדור יעב"ץ ב"י דף קנ).

הטעם: על דרך הקבלה (ספר הכוונות).

ועוד, "כדי לכבד בכניסת השבת במיוחד את האם, שכל ההכנות לשבת עליה מוטלות" (נתיב בינה ח"ב עמ' 114)².

הקידוש

ד. קודם לנטילת ידים

מנהגים חלוקים לגבי הקדימה של הקידוש לנטילת ידים. לדעת המחבר (או"ח סי' רעא סע' יב וסי' רפט סע' א) יש לקדש קודם ואח"כ ליטול ידים לסעודה^א. לדעת הרמ"א (שם) נטילת ידים קודמת לקידוש^ב.

ג אבות פ"ו מ"ו.

ד ראה כתר ש"ט סי' רסב.

א כן דעת ר' עמרם גאון (מובא בטור סי' רעא), הרי"ף (פסחים קו), רמב"ם (שבת פכ"ט ה"ו), מהר"ם מרוטנבורג (מובא בהגה"מ שם), וכן הכריע הח"א (הל' שבת כלל ו ס"ק יב) והגר"א (בביאורו על או"ח שם), "וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל" (ערוה"ש סי' רעא ס"ק לב), "וכן המנהג במדינותינו לרוב העולם" (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף לד).

ב פרט לליל הסדר שהקידוש קודם לנטילה (רמ"א סי' תעג סע' א). כדעת הרמ"א סוברים ר"ת ר"י והרא"ש (מובא בטור שם) ותוספות פסחים קו: והגה"מ (שבת פכ"ט אות ח), וכן מנהג אשכנז (ילק"מ עמ' 12).

הטעם לשיטת המחבר: אם יטלו ידים קודם לקידוש, יש בכך משום הפסק והיסח הדעת בין הנטילה לברכת המוציא, ושנינו (ברכות נב:) תיכף לנטילת ידים סעודה (מג"א סי' רעא ס"ק כו).²

ועוד, בנט"י תחילה יש משום גלוי דעת שרוצה לקדש על הפת ולא על היין, ושוב אינו יכול לקדש על היין (ב"י שם).¹

הטעם לשיטת הרמ"א: כיון שבמקדש על הפת נוטל ידיו לפני הקידוש, לכן יש להקדים הנטילה אף כשמקדש על היין משום "לא פלוג" (אין מחלקים), שאם לא כן "יטעו לעשות כן גם במקדש בפת" (א"ר סי' רעא ס"ק כג).

ועוד, תיקנו ליטול ידים קודם, "דחיישינן שלא יהיו ידיו נקיות דאז לכולי עלמא יטול קודם" (שם).

ה. מים בכוס

יש נוהגים למזוג מעט מים בכוס היין לקידוש (מ"ב סי' קפג ס"ק ו).

הטעם: משום ששנינו (משנה ברכות ג.) אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים דברי ר' אליעזר. אם כי בזמננו אין צורך למזוג, מפני שהיין אינו חזק כבזמנם", בכל זאת נהגו ע"פ סוד למזוג מעט מים גם ביין שאינו חזק (ב"י סי' קפג ד"ה ומ"ש, מעבר יבוק מאמר שפת אמת פרק כח).¹

ו. כסוי הפת

נוהגים לכסות הפת בשעה שמקדשים (אור"ח סי' רעא סע' ט).

הטעם: מפני כבוד הפת שאין מקדשים עליה, למרות שבמנין

ג ראה רשב"ם פסחים קו:

ד הנוטל ידיו לא יקדש (פסחים קו:).

ה רמ"א סי' קפג סע' ג.

ו "ולכן הנהגתי בביתי בקידוש ובהבדלה ובכל מין ברכה שהיא על היין, ליצוק בתוכו ב' ג' פעמים, לפחות ג' טיפין מים" (שם).

שבעת המינים (דברים ח' ח) היא (החטה) נזכרת לפני הגפן (טור סי' רעא בשם הירושלמי).

ועוד, זכר למן שאכלו בני ישראל במדבר וניתן להם כמו בקזפסא, טל למעלה וטל למטה, לכן פורשים מפה מתחת לפת ומפה מעליה (שם) פ.

ז. בעמידה או בישיבה

בקידוש בליל שבת יש הנוהגים לעמוד מתחילתו ועד סופו (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף לד בשם האריז"ל והשל"ה) ט.

ויש היושבים בו (ב"י סי' רעא ד"ה ואומר) ז.

ויש הנוהגים לעמוד רק בשעת אמירת ויכולו (המחבר באו"ח סי' רעא סע' י).

ויש העומדים רק בתחילת ויכולו, באמירת יום הששי ויכולו השמים (רמ"א שם).

הטעם לדעת העומדים בכל הקידוש של ליל שבת: משום שהשבת נמשלה לכלה"א וברכות הכלה בשעת קדושיה נאמרות בעמידה"ב (סדור השל"ה עמ' קעא).

הטעם של היושבים בעת הקידוש: משום הכלל שאמרו: אין קידוש אלא במקום סעודה"ג, לכן יושבים בקידוש "כדי שיהא ניכר שנתיישבנו לאכול הסעודה" (לבוש סי' רעא סע' י).

ז ראה שמות ט"ז יג ורש"י שם.

ח והואיל ובשבת מברכים על לחם משנה זכר למן (שבת קיז: , או"ח סי' רעד סע' א) שעליו נאמר (שמות ט"ז כב) והיה ביום הששי לקטו לחם משנה, לפיכך אף כסוי הפת נוהג רק בשבת. ועיין ד"מ סי' רעא אות ז, ט"ז שם ס"ק ט.

ט שער הכוונות ח"ב ענין הקידוש דרוש א, פרי עץ חיים שער השבת פי"ד, שכנה"ג בהגב"י סי' רעא אות ד, ועיין מט"א סי' תרכה באלף למטה אות עד.

י וכן משמע דעת הרמב"ם הל' סוכה פ"ו הי"ב.

יא ראה שבת קיט.

יב ראה באה"ט אהע"ז סי' סב ס"ק א.

יג פסחים קא.

הטעם של העומדים בעת אמירת ויכולו: משום שהיא בבחינת נתינת עדות על בריאת שמים וארץ, ועדות ניתנת בעמידה (ערוה"ש סי' רעא ס"ק כד ומ"ב שם ס"ק מה).

הטעם של העומדים בתחילת ויכולו: משום השם הנרמז בר"ת של "יום הששי ויכולו השמים" (רמ"א סי' רעא סעי' ז').

ח. להסתכל בנרות

נוהגים שבשעת הקידוש בליל שבת מסתכלים בנרות (רמ"א סי' רעא סעי' ז').

הטעם: ע"ש שאמרו חז"ל (ברכות מג, שבת קיג): פסיעה גסה נוטלת אחד מת"ק ממאור עיניו של אדם, "ושתי פעמים נר עולה ת"ק, והמסתכל בשני הנרות של שבת יהיו לו לרפואה"טו (מהרי"ל עמ' רב בשם רבו ר' שלום מאסטרייך [מהר"ש] בשם שכל טוב)^{טו}.

ט. סברי וברשות

המקדש על היין ומוציא אחרים אומר לפני ברכת היין: סברי, אבל לפני ברכת הפת כשמוציא אחרים בברכתו אומר: ברשות (בי"א או"ח סי' קסז בשם שבלי הלקט).

הטעם: "לחם שהוא רשות, שאם רצה לא לאכול הרשות בידו לפיכך נוטל רשות כדי שיסכימו כולם דעתם, אבל לבהמ"ז וקידוש והבדלה, שהם חובה אין צריך לומר רשות אלא: סברי מורי, כלומר תנו דעתכם לברכה כדי לצאת ידי חובתכם" (שם)^ז.

יד על פי הקבלה יש לקדש ביום (קידושא רבה) בישיבה (ברכ"י סי' רפט סק"ב).
טו נראה שפירש את המשך המאמר בגמרא שם: מאי תקנתיה? להדריה בקדושא דבי שמי - תקנתו להסתכל בנרות שבת בשעת הקידוש ולא כרש"י שפירש "בקדושא דבי שמי": ששונה כוס של קידוש בשבת בלילה (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף לד).

טז במדרש שכל טוב לר' מנחם בר' שלמה שההדיר ר"ש באבער טעם זה אינו (הערות שם).

יז ועיין דברי חמודות על הרא"ש ברכות פ"ו אות קה.

י. שתיה בישיבה

נוהגים שאחרי הקידוש על היין יושבים ושותים ממנו, ואין שותים היין בעמידה (הרוקח סי' שכט).

הטעם: משום דרך ארץ בסעודה, שכן אמרו: ד"א בסעודה לא יאכל אדם מעומד ולא ישתה מעומד (שם) י"ז.

יא. יין לבקבוק

אם רוצים להחזיר את היין שנשאר בכוס של הקידוש או ההבדלה לבקבוק, נוהגים לשפוך תחילה מעט מן היין שבבקבוק לכוס, ואח"כ להחזיר הכל לבקבוק (אוצר דו"מ עמ' 355).

הטעם: יין ששותים ממנו נפגם לקידוש, לברכת המזון וכדומה^ט, כדי לתקנו יש להוסיף יין מן הבקבוק ליין שבכוס^כ, לפיכך לפני שמחזירים את היין שבכוס לבקבוק נוהגים תחילה לתקן את היין שבכוס ע"י תוספת יין ואח"כ להחזירו (מג"א סי' קפב ס"ק ח).

יב. לחיים

כששותים יין או משקה משכר אחר נהוג לברך איש את רעהו בברכת לחיים (כתר ש"ט סי' קפח) כ"א.

הטעם: משום שנח השתכר מיין (בראשית ט' כא) והביא קללה לעולם, שקילל את כנען בן בנו (שם שם כה) לכן מברכים שמיין זה תצא ברכה ולא קללה (אוצר דו"מ עמ' 192 בשם מהר"ם מינץ).

ועוד, שמצינו (עירובין סה.) א"ר חנין לא נברא יין אלא לנחם אבלים ולשלם שכר לרשעים, שנאמר (משלי ל"א ו) תנו שכר

יח וראה גיטין ע. א"ר סי' קע, ושו"ת רב פעלים ח"ב או"ח סי' מה.
יט או"ח סי' קפב סע' ג.

כ שם סע' ו.

כא יש נוהגים לברך: בשמחתכם (שם).

לאובד ויין למרי נפש, לפיכך מברכים שהיין יהיה לצרכי חיים ולא לנחום אבלים (אוצר דו"מ שם).

ועוד, מצינו (סנהדרין מג.) שהיוצא ליהרג ע"י בית דין נותנים לו קורט של לבונה בכוס של יין כדי שתיטרף דעתו, לפיכך מברכים שיין זה יהיה למען החיים (שכנה"ג סי' קסז)²².

ועוד, לדעת ר' יהודה בר אילעי (ב"ר פט"ו ח) עץ הדעת שאכל אדם הראשון גפן היה וגרם לקללה ומיתה (בראשית ג יט), לפיכך כששותים יין העשוי מפרי הגפן מברכים לחיים (רבותינו בעלי התוספות ויקרא י ט).

ועוד, ע"ש המסופר (שבת סז): מעשה ברבי עקיבא שעשה משתה לבנו, ועל כל כוס וכוס שהביא אמר: חמרא וחיי לפום רבנו, חיי וחמרא לפום רבנו ולפום תלמידיהון, ומזה נשתרבב המנהג לשותות לחיים (אוצר דו"מ עמ' 178)²³.

הנטילה והבציעה

יג. נטילת ידיים

טופס הברכה: אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידיים (ברכות ס:).

הטעם שחז"ל קבעו לשון נטילה (ולא רחיצה): משום שהנוטל ידיו צריך להגביהם, והגבהה בארמית נקראת: נטילה, כמו: (יחזקאל ג' יב) ותשאני רוח ותרגומו: ונטלתני רוחא (אבודרהם עמ' לד).

כב בתנחומא (פקודי ב) לאחר שמביא המאמר מסנהדרין מוסיף: וכן ש"ץ כשיש בידו כוס של קידוש או של הבדלה והוא אומר סברי מרנן, אומר הקהל לחיים, כלומר כי לחיים יהא הכוס, וכן מנהג הספרדים. וי"א שהכוונה באמירת "סברי" לשאול אם בדעת השומעים לכוון לצאת ידי חובה והם משיבים "לחיי", היינו כן בלשון תלמוד, ומכאן המנהג לאמירת "לחיים" (אבודרהם עמ' קנא).

כג הפמ"ג (סי' קעד) דן בשאלה מה להקדים ברכת היין או אמירת "לחיים", לפי דעה אחת "צרכי שמים עדיף" וי"א "גדול כבוד הבריות", לפיכך יש להקדים באמירת "לחיים", ועיין בהערות א"ז ללבוש (שם).

א או"ח סי' קסב סע' א.